

Een manier van kijken, een manier van leven

Nescio’s *Natuurdagboek* als bijbel van het Nederlandse landschap

In hoeverre mag je als lezer zoeken naar het werkelijkheidsgehalte achter het literaire werk? De keuze van het boekenweekthema ‘Panorama Nederland’ haalt de literatuur uit het domein van de kunst en trivialiseert het tot alledaagse werkelijkheid, zegt de een. Een logisch voortvloei­sel van de ervaringsgerichte literatuurbenadering, meent de ander. Dick Prak volgt de zoektocht naar het spanningsveld tussen literatuur en werkelijkheid aan de hand van het ‘Natuurdagboek’ van Nescio.

Dick Prak	Voor I.	Voorgeschiedenis
	Jij, verstild in het eerste zwemen van het ochtendlicht	In het begin van de jaren tachtig nam ik deel aan een forum over literatuur-onderwijs. Het was georganiseerd door het Nederlands Instituut van de Rijks-universiteit in Groningen als afsluiting van een studiedag over de toen nieuw-ste inzichten op dat gebied. In het forum, onder leiding van Jacques Sic-king, zaten, behalve ondergetekende, Wam de Moor als literatuurdidacticus, Gerrit Krol als schrijver, Margreet Ruardi als literatuurwetenschapper en Tom Rombouts als docent Nederlands. Zoals in zoveel forums, zeker in die jaren, ging ons gesprek uiteindelijk ten onder in een spraakverwarring, waar-van de inhoud nu niet meer ter zake doet. Maar één onderdeel zal ik me altijd blijven herinneren. Het ging, uiteraard, over het spanningsveld tus-sen literatuur en werkelijkheid. Vooral natuurlijk over de vraag in hoeverre je als lezer mag zoeken naar het werke-lijkheidsgehalte achter het literaire werk. Als, door Wam de Moor inge-bracht, voorbeeld diende het werk van Nescio. De Moor beschreef hoe hij zijn
	Een lichte huiver doortrekt de omtrek van je schouder	
	Nevelslierten tegen de heuvels en de hellingen van de Geul	
	Zachte veges witte bloesem tussen het zwarte bladerloze hout	
	Roerloos:	
	de nevel het licht de heuvels de rivier jijzelf	
	Voorbij alle verlangen	

studenten tochtjes, die Nescio beschreef in zijn verhalen, opnieuw liet maken en ze daarvan verslag liet uitbrengen, compleet met een route-aanduiding op een landkaart. (Nescio’s *Natuurdagboek* was, voorzover ik mij herinner, toen eigenlijk nog niet bekend.) Er ontstond heftige commotie in de zaal. Studenten riepen dat dat een tri-vialisering van Nescio’s verbeelding was, dat het een corrumpering was van het autonome karakter van de tekst. Een van de docenten in de zaal vroeg zich zuchtend af, waar het op die manier ‘toch heen moest met de littera-tuur’. In mijn herinnering was dat ook het moment, waarop de discussie des-integreerde. ‘Waarna een onbekrom-pen schenken een aanvang nam.’ (G.K. van het Reve, ‘Een lezing op het land’) Maar dat kan ook wel epische verdichting zijn... Natuurlijk, het was nog de tijd van de tekstgerichte, structuur-analytische benadering van de literatuur. Op school lieten wij de leerlingen verhalen en gedichten uitpluizen en discussie-ren over de goede antwoorden op vragen over thema’s, motieven en psychisch perspectief. De ervarings-gerichte benadering van De Moor was toen voor de meesten nog echt een brug te ver. ‘*But the times they are a changing...*’ Het stuk van Kester Freriks naar aan-leiding van het boekenweekthema van

dit jaar in de NRC van 10 maart jongstleden (‘Diep ongelukkig in de Dapperstraat’) gaf me een *deja-vu*. Freriks stelt daarin dat de manier waarop het Nederlandse landschap in het boekenweekthema aan de orde gesteld wordt, de literatuur uit het domein van de kunst trekt en trivialiseert tot alledaagse werkelijkheid. Hij bezingt de heerlijkheid van de artistieke verbeelding van de literaire kunstenaar en schetst zijn angstvisioen van auto’s en autobussen vol dagjesmensen, die met Maks “Hoe God uit Jorwerd verdween” in de hand op zondagmorgen in de file staan aan de rand van de bebouwde kom van dat dorp. Hij houdt een krachtig pleidooi voor het gescheiden houden van de domeinen literatuur en werkelijkheid. Dat hij daarbij het boek van Mak als voorbeeld gebruikt is pikant te noemen. Hoewel die er in mijn ogen in geslaagd is een journalistiek meesterwerkje tot stand te brengen, heb ik tot dusver geen enkele aanwijzing dat Mak met zijn boek iets anders heeft willen maken dan een reportage. Dat het daarmee als kunst beschouwd kan worden, daarover zult u van mij geen tegenwerping horen. Maar het is kunst, omdat de beschouwers het als zodanig percipiëren, het als het ware hebben ingelijfd in het domein van de kunst.

Het Natuurdagboek

Tussen 1946 en 1955 houdt Nescio boekhouding van zijn reizen en tochtjes, die hij in Nederland maakt. Zijn weg voert hem naar vrijwel alle hoeken en gaten van het land. Daarbij gaat hij tot, letterlijk, de uiterste grenzen van ons grondgebied. Maar hij gaat nooit over die grenzen heen. Soms waagt hij zich bij grensposten tussen de slagbomen en maakt daar dan ook prompt melding van. Een enkele keer bezoekt hij de dan geannexeerde gebiedjes Elten en Tuddern. Zijn verwondering

over het zich bevinden in een grensgebied klinkt in zijn impressies onmiskenbaar door. Het Nederlandse landschap is zijn leven en met zijn reizen en tochtjes verkent hij de grenzen van zijn bestaan.

Uit alle bladzijden van zijn dagboek rijst zijn liefde, zijn passie voor het Nederlandse landschap op. En van zijn ervaringen houdt hij een nauwkeurige administratie bij. Ogenschijnlijk en op het eerste gezicht is het ook niet veel méér dan een administratie, vooral in de eerste jaren. “12 september Vrijdag, Met Os (zijn vrouw, dp) met trein naar Eindhoven via Utrecht, den Bosch (Sint Jan). Utrechtse heuvels heel duidelijk. ’s Middags heen en weer gewandeld naar de ‘Mispelhoef’ (Oirschotschen dijk).” Maar, voor de goede verstaander, hij is een meester in het zeggen door weglaten. Nescio is een kijker. Hij kijkt en kijkt en ervaart wat hij ziet. In het groot: “Maandagochtend 22 Maart. Met de tram van half elf naar Broek in Waterland (Kelk) en met de tram van 2 uur 11 terug. Sterke zon, onbewolkte hemel, harde koude wind, dansende zon op alle waters. Een pruimen- of amandel-boompje zien bloeien in een tuintje in Buiksloot (paarsig).” Maar ook in het klein: “Zondagmiddag 28 Maart 1en Paaschdag. Op de fiets naar het Kalfe en terug. Weinig volk. Een paar muggen dansten in de zon. De magnolia’s komen uit. De vogelkers bloeit al eenige dagen. Deze week is de grote forsythiaweek geweest. Mest geroken. Eerste vliegje in mijn oog.”

Een steeds weerkerend aspect is zijn haast metafysische ervaring van het water in het Nederlandse landschap, die hij beleeft bij het kruisen van rivieren, aan de plassen en op het IJsselmeer. Soms toont hij dat door het simpel plaatsen van een uitroepteken: “Trein Nijmegen, Waal!, den Bosch, Eindhoven.” Soms laat hij zich gaan en verzucht bij de aanblik van de Maas bij

Maastricht of de Drentse A bij Schipborg: “De weg, de waarheid en het leven.” Een keer ziet hij op een windstille dag een volmaakt *double-ciel* in de Loosdrechtse plassen en noteert naderhand: “Dat de plas zo glad is als op 11 juni komt eens in de 100 jaar voor. En dien dag neemt God me bij de hand en leidt me erheen.” Mij dunkt dat hij zijn intense liefde voor het landschap nooit treffender dan in die paar woorden heeft verbeeld. Mensen komen in zijn landschappen vrijwel niet voor. Hij noemt zo nu en dan zijn reisgenoten, die altijd zijn vrouw, zijn kinderen en zijn kleinkinderen zijn en een enkele keer een voorbijganger. Maar daar blijft het ook bij, uitgezonderd één keer een vermakelijk commentaar op een stel medepassagiertjes (“onanisten”) in de trein van Eindhoven naar Maastricht op 2 mei 1950.

Werkelijk adembenemend is de koortsachtige haast, waarmee hij voortdurend onderweg is. ’s Ochtends om half tien op weg, met de trein naar Muiderberg, rondkijken bij het Muiderslot, met de bus naar Vreeland of Kortenhoef, starren in het Gein, met de bus terug en om 1 uur weer thuis. Niet één keer, maar tientallen keren, in alle seizoenen, jaar in jaar uit.

Natuurdagboek toont niet alleen een manier van kijken, maar eigenlijk ook een manier van leven. Het toont de beelden van een man, die zich toeschouwer en tegelijk deelgenoot weet. Hij kijkt verwonderd, maar vooral intens. Vervuld van de dynamiek van de tijd in de wisseling van de seizoenen, in verwijzing naar vroegere jaren (‘net als in 1903, niet veranderd sinds augustus 1898.’) Door zijn koortsachtige gedrevenheid in het reizen en het opschrijven van zijn ervaringen wekt het *Natuurdagboek* de indruk dat hij, inmiddels op gevorderde leeftijd (in het zicht van zijn dood?), het Neder-

De Duivelsberg

landse landschap wil omvatten, conceptualiseren en uiteindelijk voor zichzelf wil behouden. Kunnen we Marsmans 'Denkend aan Holland' beschouwen als een icoon van het Nederlandse landschap, voor mij is *Natuurdagboek* er de bijbel van. Van alle tijden.

Natuurdagboek is niet geschreven als kunst. Het is een registratie van een werkelijkheid, die het product is van de observaties van Nescio, verrijkt vanuit zijn verbeelding. Daarmee kun je het als kunst beschouwen. Het is maar vanuit welk perspectief je het benadert. Maar het blijft altijd een rijke manier

van kijken. Die rijkdom kun je meeleven als je je eigen beelden van het landschap kunt 'aansluiten' op de beelden van Nescio. Maar ook, als je de beelden van Nescio betreft in je eigen manier van kijken, kun je je ervaring van het Nederlandse landschap intens verdiepen.

De Drentse A

In verscheidene passages beschrijft Nescio, op bezoek bij zijn kinderen in Groningen, tochtjes door het noorden van Drenthe. Het is het gebied van de Hondsrug en het stroomdal van de Drentse A. Zelf heb ik in dat gebied, ter hoogte van Gasteren, Oudemolen,

Schipborg, Zeegse en Noordlaren een groot deel van mijn kindertijd doorgebracht. Nescio beschrijft hoe hij staande op de Kymmelsberg in Schipborg de vallei van de Hunze (moet de Drentse A zijn, de Hunze stroomt vijftien kilometer verderop, maar dat zij hem graag vergeven) overziet en beschrijft de kronkels van het riviertje en het licht wat er over valt.

Op die Kymmelsberg speelden wij als kinderen in het zand. We zwierven langs de oevers van de Drentse A. Het landschap zagen we wel, maar we ervoeren het (nog) niet. Het ging ons echter wel en onontkoombaar in het merg zitten. Later las ik de poëzie van

Rutger Kopland over de Drentse A. Diens manier van verbeelden, het levensgevoel dat ik in zijn woorden en levensgevoel ervoer, raakten me van meet af aan diep. Nog steeds als ik het mooiste liefdesgedicht lees dat ik ken, ‘Tegen het krakende hek’, heb ik het beeld voor ogen van dat ene hek bij die paardjes in Schipborg, dat Nescio ook moet hebben gezien toen hij vanaf de Kymmelsberg over het stroomdal uitkeek en waar ik vorig zomer nog de zon bloedrood (ik kan er ook niks aan doen) zag ondergaan achter een houtwal. De meanders van de rivier tussen de groene oeverbanken en veldjes met orchideeën, het elk moment van het jaar en de dag wisselende licht, de eindeloze kleurschakeringen, de luchten boven de houtwallen, waar de buizerd patrouilleert om prooi, het is een land voorbij alle verlangen. Die beelden zijn opgebouwd uit de evocatie van Kopland, de waarneming van Nescio en mijn eigen ervaring. Voorbij alle verlangen.

Op reis met Nescio

Jonge lezers hebben ook hun beelden van het land, de omgeving waarin ze zijn opgegroeid of waarin ze hebben verkeerd. Vaak zijn ze zich er (nog) niet zo uitdrukkelijk van bewust. Maar aan de hand van voorbeelden uit het *Natuurdagboek*, gedichten van Kopland of Marsman zijn die beelden vaak verrassend gemakkelijk op te rakelen. Met name Nescio’s manier van kijken en beleven biedt daarvoor een bron van grote rijkdom. Tenslotte is er haast geen gebied in Nederland, dat hij niet heeft bezocht en ondergaan. Waarom hen niet stimuleren aan de hand van zijn beschrijvingen van het Gooi en de Vechtstreek, Montferland, de omgeving van Deventer, de Zeeuwse eilanden, het Zuid-Limburgse Heuvelland en het Geuldal, de straten van Amsterdam-Oost en al dat andere,

hun wereld te verkennen en te verrijken met zijn beelden? Waarom niet hun werkelijkheid confronteren met de verbeelding van onze dichters en schrijvers? Te voet, op de fiets, met de bus of met de trein? En hun indrukken verwerken door ze op te schrijven en elkaar te laten lezen?

Reistips

In het *Natuurdagboek* vormen Nescio’s talloze tochtjes op de fiets en met de bus door het Gooi en de Vechtstreek een rode draad, evenals zijn vele boottochtjes van Amsterdam naar Harderwijk. Daarnaast gaat hij geregeld naar Groningen en Eindhoven, logeren bij zijn getrouwde kinderen. Die beide steden vormen dan weer een uitvalsbasis voor tochtjes in de wijde omgeving daar. Hij is geregeld per trein onderweg en beschrijft ook dan zijn indrukken. Hij vergeet nooit te noteren, wanneer hij weer een grote rivier oversteeft en de aanblik van een riviertje bij Hoogeveen of de Drentse A bij De Punt (precies de plek waar 30 jaar later een trein zou worden gekaapt) brengt hem elke keer weer in vervoering. Hij verblijft geregeld in Maastricht en bereist het Heuvelland per trein, met de bus of te voet.

De route van zijn tochtjes is, in elk geval in grote lijnen, maar niet zelden verrassend gedetailleerd, af te leiden uit de beschrijvingen van Nescio. Vijftig jaar na dato zal de aanblik van veel locaties grondig veranderd zijn. Maar de grote verrassing zit natuurlijk in de ontdekking van wat er nog wel over is. Het panorama vanaf de Kymmelsberg over de Drentse A is bijvoorbeeld nog precies hetzelfde als in 1948.

Voor het verwerken van hun indrukken kunnen we leerlingen verschillende mogelijkheden aanreiken. Een paar voorbeelden:

- Schrijf een kort tekstje in trefwoorden (ook wel gedicht genoemd) waarin je je indrukken van een mooi gebied verbeeldt door een verwijzing naar het hele landschap te verbinden met een voor jou in het oog springend detail.
- Schrijf een reisbrief in de trant van Nescio en probeer je indrukken zo indringend mogelijk met zo weinig mogelijk woorden weer te geven. Verval niet in pathetiek.
- Maak een tochtje, naar keuze, uit het *Natuurdagboek* opnieuw en vergelijk jouw indrukken met die van Nescio. Wat is er veranderd? Wat herken je nog? Maak een routebeschrijving, die door anderen kan worden gebruikt.
- Maak een wandeling of fietstocht door een gebied, dat jij goed kent en probeer in dagboekantekeningen je indrukken, gevoelens en herinneringen aan vorige keren te verwoorden.
- Probeer op papier een belangrijke herinnering of ervaring zo onder woorden te brengen dat het landschap waarmee die herinnering verbonden is voor de lezer gestalte krijgt.

Zoals gezegd, het *Natuurdagboek* is niet bedoeld als literatuur. Het is niets (‘nix’) meer of minder dan Nescio’s verwoording van zijn eigen werkelijkheid. Maar door de kracht van zijn beelden, de versterking door de herhaling van zijn tochtjes, de kunst van het weglaten, gaat van zijn beschrijvingen een voor de ontvankelijke lezer bedwelmende werking uit, die is voorbehouden aan een literair meesterwerk. Ontstaat niet de kracht van de verbeelding in de voortdurende spanning tussen werkelijkheid en literatuur, zeg maar leven en kunst? Neem en eet, lees en beleef. ■